

SOCIOLOGIJSKI VIDIK FENOMENOLOGIJSKOG OKVIRA PUČKE RELIGIJE KOD ŽELJKA MARDEŠIĆA

Vlaho Kovačević

Sveučilište u Splitu
Filozofski fakultet
vkovacevic@ffst.hr

UDK: 316Mardešić, Ž.
316.277:2-853]Mardešić, Ž.
Stručni rad
Primljeno 06/2017.

Sažetak

Pristupajući pučkoj religiji sjedinjavajući i izjednačavajući subjekt i objekt pučke religije, autor pokazuje kako Željko Mardešić nastoji obuhvatiti personalni svijet životnog iskustva aktera pučke religije, i to iz njihove perspektive, što ne može učiniti u potpunosti i neposredno. Autor prema Mardešiću zato unutar sociologije fenomenološke orijentacije pronalazi neizbježni hermeneutički krug kao postupak u shvaćanju koji pokazuje unutrašnju skrivenu svezu između pojedinih sociologijskih teorija o religiji. Hermeneutički krug dakle kao poglaviti cilj postavlja verifikaciju valjanosti sociologijske metode i društvenog pristupa religiji uopće, a to ima zacijelo stanovito značenje kako u smislu njihove eksplanatorne snage, tako i u smislu mogućnosti njihove uspješne primjene na sociologiju religije. Analiza ukazuje kako značenje hermeneutičkog kruga Mardešić pronalazi u granicama shvaćanja pučke religije i religioznosti kao povratka sve-tog, ma kakav on bio i ma kako se on društveno ozbiljavao.

Ključne riječi: potraga za svetim, hermeneutički krug, fenomenologija i sociologija religije, pučka religija, obilježja svetog.

UVOD

Prema engleskom sociologu Anthonyju Giddensu „zadatak sociološkog istraživanja je prodrijeti pod površinu kako bi se razumio svakodnevni život”.¹ Znanstveni opus Mardešićeva sociološkog istraživanja ostvaruje ovaj zadatak jer traži promatranje ispod površine, a on nam omogućuje dublje razumijevanje crkvene i društvene zbilje, tj. religije i svijeta kroz fenomenološku prizmu.² Svrha Mardeši-

¹ Anthony Giddens, *Sociologija*, Nakladni Zavod Globus, Zagreb, 2007., 639.

² Usp. Harvie Ferguson, *Phenomenological Sociology: Insight and Experience in Modern Society*, Sage Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi, 2006., 14.

ćeva fenomenološkog pristupa jest dobiti *uvid* u fenomen modernog društva i religije, a on sadržava „smjenjivanje svetog i svjetovnog”. Granice što ih Mardešić zamjećuje i na kojima se njegova pozornost najduže zadržava, granice su što razdjeljuju svjetovno od svetoga.³

Opreka svetog i svjetovnog, kao što ističe naš poznati sociolog religije Esad Ćimić, jest ono što dobrom istraživanju religije treba pomoći da razumijemo crkvenu i društvenu zbilju na nov način. Razvoj sociologije religije postavlja velik izazov za upravo ovaj pogled, „zato sud o utjecaju društva na religiju treba uvijek upotpunjavati s ocjenom o utjecaju djelovanja religije na društvo”.⁴

Prema socijalnoj fenomenologiji Mardešić pristupa shvaćanju crkvene i društvene zbilje, tj. religije i svijeta uvijek kao aktivnom činu koji jednako obuhvaća subjekt i objekt. Kako bi se razumjelo djelovanje društvenih aktera, nužno je poći od konstatacije da se društvena akcija formira ili konstruira interpretiranjem situacije, a ona nužno nosi *hermeneutički karakter*. Identifikacija stvari koje ulaze u jednu akciju te procjena odnosa tih stvari i same akcije jest ono što jedan od najranijih članova Čikaškoga sociološkog odjela, William I. Thomas zove „definiranje situacije”.⁵

U ovom smislu ako čovjek definira situaciju kao realnu, ona će biti realna u svojim posljedicama. Značenje onoga što ljudi misle da se događa važnije je od onoga „što se u stvari događa”. Termin „definiranje situacije” dakle „ne treba razumijevati naprosto kao opis neke situacije, već kao jedan aktivni proces konstrukcije realnosti u kojem su ljudi autori svojih vlastitih iskustava realiteta u kome žive”.⁶

Objašnjavajući strukturu razumnih i namjernih značenja u svagdašnjem životu – što je za socijalnu fenomenologiju temeljni specifični okvir prema Schützovim promišljanjima – Mardešić otkriva oblikovanje svakodnevnog života osobe na temelju njezina neposrednog doživljavanja i opisivanja zadanog religijskog sustava, ali jednako tako i oblikovanje života povrh tog institucionalnog okvira – na temelju neposrednog doživljaja svetog u horizontu vlastite konačnosti i kontingentnosti.⁷

³ Usp. Esad Ćimić, *Sveto i svjetovno*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 1992., 7.

⁴ Jakov Jukić, *Budućnost religije. Sveto u vremenu svjetovnosti*, Matica hrvatska, Split, 1991., 64.

⁵ George Ritzer, *Suvremena sociološka teorija*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1997., 49.

⁶ Vjekoslav Afrić, Simbolički interakcionizam, u: *Suvremene sociološke teorije*, Zbornik radova, Sociološko društvo Hrvatske, Zagreb, 1990., 128.

⁷ Željko Pavić, 'Sveto' u mreži dijalektike svjetovnosti, *Filozofska istraživanja* 13 (1993.) 3, 713.

Prilazeći pučkoj religiji unutar djelovanja kojemu pridajemo značenje slijedeći Alfreda Schütza,⁸ Mardešić uspostavlja jasnu razliku između subjektivnih značenja nekog djelovanja, koje mu pridaje sam akter djelovanja pučke religije, i objektivnih značenja koje tom istom djelovanju pridaje objektivni promatrač. Mardešić samim time pokazuje višeslojnost i višeznačnost prirode religije, a ona ovisi i o objektivnim društvenim momentima, ali i o subjektivnom duhovnom sustavu (*religio*).

U nastojanju da u pučkoj religiji stalno vidi aktivnog činitelja koji, doduše, i sam podliježe utjecajima vlastitog okruženja, Mardešić se usredotočuje neposredno na učenje onih sociologa religije koji su prije bavljenja društvenim znanostima već bili prihvatili fenomenološku metodu i hermeneutički postupak,⁹ razlikujući motivaciju koja „odgovara na pitanje „zbog čega” i motivaciju koja odgovara na pitanje „s kojom namjerom”, a to su ključni modaliteti u dodjeli značenja nekom djelovanju.”¹⁰

Govoreći o djelovanjima kojima pridajemo značenje prema Alfredu Schützu, preskočivši namjerno fenomenološki sociologiju,¹¹ značenje djelovanja u pučkoj religiji otkriva u čovjekovoj prirodi. To značenje djelovanja u pučkoj religiji iskazuje se čovjekovom naravnom potrebom za religioznošću¹² kako u prošlosti tako i u sadašnjosti unutar pučke religioznosti i religijskog iskustva. Prema Mardešiću pučka religioznost i dimenzija religijskog iskustva kao ograničeni i privilegirani *pristupi svetom* daju pučkoj religiji mogućnost da se istraži unutar socijalne ili kulturne zajednice.

Drugim riječima, pučka religija kao povijesna pojava zbog kretanja u polju prelamanja „objektivnog” i „subjektivnog”, zbog interakcionizma „ima potrebu za svetim slikama, riječima, zvukovima, znakovima, pokretima, mirisima. Odatle važnost relikvija, svetačkih likova, dugih liturgijskih slavlja, čudesnih ozdravljenja, ukazanja, viđenja, osobnih objava i bučne izvanjske pobožnosti”.¹³

Istodobno promatrajući pučku pobožnost, prije svega, iz perspektive individualnih i subjektivnih iskustava kako unutar raznovrsnosti značenja simbola, praksi, vjerovanja i proživljenog iskustva tako i kompleksnih društvenih procesa, rasvjetljava utjecaj politič-

⁸ H. Ferguson, *Phenomenological Sociology*, 92-93.

⁹ Jakov Jukić, *Povratak svetoga, Rasprava o pučkoj religiji*, Crkva u svijetu, Split, 1988., 61.

¹⁰ H. Ferguson, *Phenomenological Sociology*, 93.

¹¹ Usp. Jukić, *Budućnost religije*, 61.

¹² Usp. Jukić, *Povratak svetoga*, 81.

¹³ *Isto*, 67.

kih ideja, povijesnih zbivanja, različitih strategija i interesa, pa i onih ekonomskih.¹⁴

Razlike u ovim kategorijama ponekad su tako velike da se prelazak iz jednog područja u drugo može doživjeti kao „šok”: Svijet simbola, praksi, vjerovanja, proživljenog iskustva unutar kompleksnih društvenih, ekonomskih, političkih procesa područje je u kojem naziremo raznovrsna značenja pučke religije.¹⁵

1. POJAM PUČKE RELIGIJE I RELIGIOZNOSTI

Mardešić ističe kako je pojam pučke religije prilično neodređen jer ima više različitih značenja.¹⁶ „Semantičko bogatstvo toga pojma proizlazi najviše iz činjenice što mnoge znanosti – polazeći samo sa svojega motrišta – kane istražiti istu pojavu, pa je drugačije vide.”¹⁷ Ozračje *teorijske nedorečenosti* prema Mardešiću nalazi se u zanemarivanju sakralnih utjecaja koji su uvijek na djelu unutar pučke religije i religioznosti.¹⁸

Prema Mardešiću stoga za točnije određivanje fenomena pučke religije valja upozoriti na temeljnu *povezanost* između pučke pobožnosti (religioznog subjekta) i pučke religije (religijskog objekta). „U pučkoj religiji vjernik nije jedino nedjelatni potrošač nego često vrlo mnogo utječe na oblikovanje predodžbe božanstva, prema svojim antropomorfiziranim željama.”¹⁹

U pojmu pučke religije se, dakle, obavlja sjedinjavanje i izjednačavanje pučke pobožnosti i pučke religije, što je eminentno fenomenološka tvrdnja. Stoga sakralne činjenice treba prije svega uzeti u njihovu vlastitom značenju, jer se njihovo vlastito značenje podjednako odnosi na religiozna čovjeka i na religijski predmet njegove spoznaje. Zato prema najuglednijem predstavniku fenomenologije religije Gerardusu van der Leeuwu središnje mjesto u fenomenologiji pripada *kategoriji značenja*. Stoga sakralne činjenice treba prije svega uzeti u njihovu vlastitu značenju.²⁰

¹⁴ Usp. *Isto*, 8-26. Usp. Marijana Belaj, *Milijuni na putu. Antropologija hodočašća i sveto tlo Međugorja*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2012.

¹⁵ Usp. H. Ferguson, *Phenomenological Sociology*, 95.

¹⁶ Usp. Jukić, *Budućnost religije*, 41.

¹⁷ *Isto*, 41-42.

¹⁸ Usp. Jukić, *Povratak svetoga*, 61.

¹⁹ Jukić, *Budućnost religije*, 41-42.

²⁰ Usp. *Isto*, 53.

U kategoriji značenja obavlja se sjedinjavanje i izjednačavanje pučke pobožnosti i pučke religije, što prema Mardešiću osigurava potpunu autonomiju svetog jer bez osobne sklonosti prema religiji gotovo je nemoguće razumjeti religiozni objekt. A to je već kružnica.²¹ Time se potvrđuje drevno načelo: *similia similibus cognoscuntur* (slično se po sličnom poznaje).

Ovaj postupak u shvaćanju, u kojem cjelinu razumijevamo iz dijelova, a dijelove iz cjeline nazivamo hermeneutičkim krugom.²² Prema navedenom *hermeneutičkom krugu* Mardešić ističe kako je pojam „pučke pobožnosti samo uži dio širega pojma pučke religije. Zato ih valja zajedno predstaviti, jer jedan pojam iz drugoga proizlazi i u mnogome se međusobno uvjetuju. Tko bi preskočio raspravu o problemima pučke religije, taj bi nehotice učinio nerazumljivim mnoge sastojke pučke pobožnosti.”²³

Mardešić ističe kako je vjerojatno „prva primjena hermeneutičkog kruga na fenomen religije zasvjedočena već u Augustinovo izreci *Ergo intellige ut credas, crede ut intelligas*. Suvremena je fenomenologija religije u velikoj mjeri naslijedila pojmovnu shemu koju je začeo i obrazložio R. Otto naslijedivši i hermeneutički krug.²⁴ Iz toga slijedi da religijske pojave treba razumjeti na religijski način jer „religiju treba misliti u kategorijama religije, a ne u ograničenjima ideoloških sustava”.²⁵

„U tom smislu pučku religiju obično jezikom religije *slavi narod* u najširem smislu riječi i zato je *pučka religija* zapravo *vjera naroda* u njezinoj jednostavnosti, naivnosti, neukosti i iskrenosti; bez odredbe i preradbe.”²⁶ Ta urođenost religije u čovjeka označava i prijelaz od pučke religije na pučku pobožnost kroz samonikle narodne oblike, vezane uz kulturu i društvo iz prošlosti, bez obzira koliko odgovaraju trenutačnoj instituciji Crkve. Misliti pučku religiju i religioznost prema Mardešiću izvan tih sveza, znači izjednačiti je sa sustavom koji je brani ili niječe.²⁷

²¹ J. Jukić, Ideologija, hermeneutika i religija, *Filozofska istraživanja* 11 (1991.) 1, 180.

²² Usp. *Isto*, 175.

²³ Željko Mardešić, *Rascjep u svetome*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2007., 734.

²⁴ Usp. Jukić, Ideologija, hermeneutika i religija, 180.

²⁵ Jukić, *Religija u modernom industrijskom društvu*, 436.

²⁶ Usp. Ž. Mardešić, *Rascjep u svetome*, 742-743.

²⁷ Usp. J. Jukić, *Religija u modernom industrijskom društvu*, 463.

2. SOCIOLOGIJSKI VIDIK FENOMENOLOGIJSKOG PRISTUPA

„Značajnost se ovoga pristupa upravo sastoji u tomu što se na razini svakodnevne svijesti nastoje istražiti razlike između ‘zamijećenog’ (institucionalnog) i individualno-svjesnog i na razini prirodnog stava ‘opisanog poretka’. Ovaj je pomak k *individuumu* samoj sociologiji omogućio da društvene procese promatra ne više sa stajališta institucija kao normativnih konstrukcija, već prije svega u obzoru individualno-svjesne *konstitucije* svakodnevnog života pojedinaca.”²⁸

Mardešić je svjestan kako je „teži i strmovitiji put” intersubjektivnost promatrati kao društveno uspostavljeni fenomen, odnosno kao društveno konstruiranu i aktivno obnavljanu realnost. Pokušavajući ići prečacem, Mardešić preskoče namjerno teorijski pristup koji se temelji na fenomenologijskoj sociologiji²⁹ prema kojoj „zaista, nešto možemo doživjeti kao ‘dano’ tek ako je društveno konstruirano i izvanjsko onome što osjećamo i doživljavamo unutar nas samih”.³⁰

Odatle naglašava kako „sveto nije neposredno dohvaćeno, nego u posredovanju naslućeno”.³¹ „Sakralno nije predmet koji se posjeduje, nego slutnja prema kojoj se u posrtajima i sumračjima ide. A upravo je simbol znak i poticaj te slutnje.”³² U okviru fenomenologije zato prvenstvo daje *vjerničkom doživljaju* nad tumačenjem događaja, ističe *osobno svjedočanstvo*, a ono se sve češće koristi u istraživanju novih religija.³³

Antropološki gledajući, pučka religija objavljuje se u arhaičnim pojmovima: neobično, čudno, izvanredno, rijetko, neprovjerljivo, naročito, iznenađujuće, moćno, silno, strašno.³⁴ Temelje neobičnog, čudnog, izvanrednog, rijetkog, neprovjerljivog, naročitog, iznenađujućeg, moćnog, silnog, strašnog pritom fenomenologija religije ne traži „toliko u pomanjkanju razumnosti ili odsustvu znanstvenog tumačenja, koliko u posebnom položaju čovjeka koji doživljava svijet na posve različit način nego samog sebe. Tu nepremostivu razliku on

²⁸ Željko Pavić, ‘Sveto’ u mreži dijalektike svjetovnosti, 713.

²⁹ Usp. J. Jukić, *Budućnost religije, Sveto u vremenu svjetovnosti*, 61.

³⁰ H. Ferguson, *Phenomenological Sociology*, 91.

³¹ J. Jukić, *Religija u modernom industrijskom društvu*, 449.

³² *Isto*, 452.

³³ „Zato fenomenologija religije daje prvenstvo vjerničkom doživljaju nad znanstvenim tumačenjem toga doživljaja. Mjerodavan je sadržaj religioznoga, a ne društveni uvjeti njegova postanka.” Jakov Jukić, *Religija u vremenu krize svjetovnosti*, *Crkva u svijetu* 21 (1986.) 4, 359.

³⁴ Usp. *Isto*.

sublimira u predosjećaje svetoga i numinoznoga jer drugog odgovora jednostavno nema”.³⁵

„Upravo u tom kontekstu treba za pučku religiju ustvrditi da ona u prvom redu naglašava sakralnu dimenziju vjerskog života.³⁶ Stoga je sveto sržna i neizostavna tema svake folklorne religioznosti.”³⁷ Ovo je mišljenje Mardešić sklon podržati, jer čovjekova potreba za svetim potiče, u najvećem broju slučajeva, *suvremeno oživljavanje pučke vjere*. Ako je to tako, pučka religioznost nije fosilizirana folklorna religioznost, već moderni fenomen „povratka svetog” koji je samo uzeo oblik tradicije i prošlosti.

Prihvati li se takvo *metodičko opredjeljenje*, otpadaju odmah mnoge suvišne dvojbe i ideološka nadmetanja koja u sakralnom folkloru pronalaze pretežno društvene utjecaje. Bespredmetno je, recimo, pitati svjedočimo li bujanju populističkih oblika religije koje imaju više političko, ističe Mardešić, nego religiozno značenje. Neki tvrde kako je razlog tome prisila koja dolazi od današnje kulture i kulturološka situacija podređenih slojeva.

Prema Mardešiću, jasno je da je *društveni, antropološki i politološki* pristup pučkoj religiji unutar sociologije sasvim legitiman i do određene mjere plodonosan u raspravi o onim društvenim problemima koji uzrokuju različite društvene dimenzije i funkcije religije. Ono što se, međutim, može dovesti u pitanje jest *dominantnost* takvog pristupa koji sve religijske procese tumači samo jednom optikom.

Dominantnost takvog pristupa zanemaruje kako se, naprotiv, pred nama *objavljuje* uporna postojanost jednog fenomena koji treba pomno analizirati u njegovom neprekidnom izlasku na vidjelo povijesti. Ukratko, je li pučka religija prigodna pojava nastala unutar krize industrijskog društva ili ona skriva trajnu težnju naroda za svetim i onostranim? Odgovori će naravno biti dani prema Mardešiću isključivo u korist svetoga i njegove permanentnosti.³⁸

³⁵ J. Jukić, Znakovi svetoga u pučkoj religiji, *Crkva u svijetu* 20 (1985.) 1, 25.

³⁶ „Nbrojni su narodi naime kroz svoju dugu povijest živjeli vrlo različite religijske sustave. Ipak ima nešto zajedničko što povezuje te sustave i zbog čega se može uopće reći da se radi o religijama, a ne o nečemu posve drugome. Ta baština sakralnoga jest golema, ali je sastavljena od sličnih značenja i sadržaja. Iz nje onda bivaju izvučene sve dragocjene intuicije o svetome.” J. Jukić, *Religija u vremenu krize svjetovnosti*, 358.

³⁷ J. Jukić, *Povratak svetoga*, 66.

³⁸ Usp. *Isto*, 66.

Oblikujući fenomenologijski pristup³⁹ pučkoj religiji, Mardešić polazi od kritika sociološkog klasnog modela, a nastavlja s objašnjenjem pučke religije kao „povlaštenog puta i načina dohvaćanja izvornog svetog”.⁴⁰ Bilo bi zato ipak preuzetno, pojednostavnjeno i bez dovoljno uporišta, prema Mardešiću, izvesti i objasniti pučku religiju samo iz društvenih odnosa premda pučka religija ima svoje društvene dimenzije i funkcije.

Sukladno tome svako je ljudsko djelovanje motivirano religijskom žudnjom, čega su ljudi vrlo malo ili pak nimalo svjesni te se neupućenima čini da je zbilja svjetovna. U tom smislu religija nestaje iz društva – biva zaboravljena, no religioznost trajno ostaje u čovjeku. Pritom „moderna misao, u ravnoj crti od praznovjerja do hermeneutike, priprema veliki obrat značenja: pretvorbu zaborava u iščekivanje. Slijed koji je po izgledu svjetovan, a po sadržaju religiozan”.⁴¹

3. HERMENEUTIČKI KRUG SOCIOLOGIJSKIH TEORIJA O RELIGIJI (POLITOLOŠKA, TRŽIŠNA, NEVIDLJIVA, IMPLICITNA, DIFUZNA I PUČKA RELIGIJA)

Zaokupljen stalnom potragom za svetim unutar fenomenologijskog pristupa, Mardešić slijedi *skrivenu svezu* koju otkriva hermeneutički krug između pojedinih sociologijskih teorija o religiji. Ova potraga, ma kakva bila (a često ili uvijek s vrlo dvojbenim postignućima) i ma kako se društveno ozbiljavala, nastoji prikazati pojedine sociologijske teorije u njihovom logičkom slijedu.

Promjene u karakteru religije Mardešić smješta u situaciju krize svjetovnosti u kojoj konkretno očitovanje traženja svetoga biva i izvana poticano, određivano i usmjeravano društvenim prilikama. To suvremeno stanje poklapa se upravo s opisom onih škola sociologije religije koje odslikavaju istodobno silaznu putanju obožavanja svjetovnoga i uzlaznu putanju rasta zanimanja za religiozno. Mardešić razvija taj svoj argument u svojoj knjizi *Budućnost religije, Sveto u vremenu svjetovnosti*. Pučku religiju sa sociologijske točke gledišta

³⁹ „To se fenomenologijsko mišljenje otvoreno protivi novovjekovnom učenju o religiji kao posebnom ideološkom govoru izvorne društvene i gospodarske zbilje. Dapače, ono preokreće problem i tvrdi da religija nije odsjev svjetovnih događaja nego da su svjetovni događaji odraz religijskih traženja.” J. Jukić, *Religija u vremenu krize svjetovnosti*, 358.

⁴⁰ Ž. Mardešić, *Rascjep u svetome*, 740.

⁴¹ J. Jukić, *Religija u modernom industrijskom društvu*, 461.

smješta unutar krize svjetovnosti koju su mjerodavno utvrdile novije sociologijske teorije implicitne i difuzne religije.

Suvremene mijene religijskog fenomena Mardešić pokazuje sociologijskom metodom pronalazeći unutar hermeneutičkoga kruga unutrašnju skrivenu vezu između sociologijskih teorija religija. Spomenuti slijed je prije svega smisaon, a ne povijestan, pa u svemu ne odgovara vremenskom tijeku nastanka pojedinih sociologijskih teorija. Nastojeći sociologijske teorije prikazati poglavito u njihovom logičkom slijedu, ipak prati opće usmjerenje razvoja religijske situacije u modernom društvu.⁴²

Sociologija time vrši, više ili manje dobro, analizu zbilje, a ona je određena (usmjerena i ograničena) prethodnim teorijskim okvirom, o čemu, očito, sve ili gotovo sve ovisi.⁴³ Prema Mardešiću, na primjer, politološka, tržišna i nevidljiva sociologijska teorija o religiji izazvale su nemir u ljudi jer nisu ispunila svoja obećanja. Implicitna i difuzna sociologijska teorija o religiji oslikavaju tu krizu svjetovnosti jer su prethodno utvrdile da svjetovnost ne može nikada do kraja zavladata i prevladati u društvu. Odatle na primjeru sociologijske teorije pučke religije i otvorena pobuna, istinski ustanak protiv svjetovnog duha i svjetovnog spasenja kolektiviteta .⁴⁴

U tome u prvom dijelu hermeneutičkog kruga – koji je obilježen općom sekularizacijom u modernom društvu – Mardešić polazi od središnje tvrdnje sociologijskih teorija koje otvaraju put politološkoj, tržišnoj i nevidljivoj religiji, što naziva šok-tvrdnjama. Sve navedene teorije s funkcionalističkog je gledišta moguće uglaviti u nastupu triju vladajućih oblika svjetovne religije danas: civilne, konzumističke i političke.⁴⁵

Odatle u drugom dijelu hermeneutičkog kruga – koji je obilježen sve snažnijim tijekovima protusekularizacije – polazi od središnjih tvrdnji sociologijskih teorija koje otvaraju put krizi svjetovnosti. Iz ove najnovije bitne promjene stanja religije u modernom društvu dolazi do neočekivanog raspleta, u kojem nove spoznaje potpuno obrću prvotni redoslijed. Šok-tvrdnje koje otvaraju put svjetovnim religijama počinju polako ustupati mjesto drugim, anti-šok tvrdnjama, koje oslikavaju krizu svjetovnosti, što dakako proistječu iz posve suprotnih teorija sociologije religije.⁴⁶

⁴² Usp. J. Jukić, *Budućnost religije*, 29.

⁴³ Usp. Siniša Zrinščak, *Sociologija religije: hrvatsko iskustvo*, Pravni fakultet, Zagreb, 1999., 124.

⁴⁴ Usp. J. Jukić, *Budućnost religije*, 41.

⁴⁵ Usp. *Isto*, 37.

⁴⁶ Usp. *Isto*, 29.

4. KRIZA SVJETOVNE RELIGIJE I BUĐENJE PUČKE RELIGIJE I RELIGIOZNOSTI

Pronalazeći i pokazujući sociologijskom metodom unutrašnju skrivenu svezu između pojedinih sociologijskih teorija o religiji, nastojeći ih prikazati poglavito u njihovom logičnom slijedu, Mardešić je *pripremio ozračje teorijske osmišljenosti pučke religije*, bez namjere da se zanemare različite teme sociologije religije, posebno tako opsežne i utjecajne rasprave o sekularizaciji.⁴⁷ Mardešić se okreće teorijskom osmišljavanju pučke religije i religioznosti što iskazuju suvremene mijene religijskog fenomena.

Svojom teorijskom orijentacijom i dobrim poznavanjem svjetske sociologijske literature sociologijski je potvrdio drukčije trendove u sociologiji religije promišljanjem pojedinih sociologijskih teorija o religiji. Tematizirajući koncepte pojedinih sociologijskih teorija o religiji s nesumnjivim fenomenologijskim utemeljenjem, pokazao je kako svaka sociologijska teorija o religiji „ima uvijek neku svoju središnju tvrdnju koju nazivamo šok-tvrdnjom, jer kršćane može vrlo iznenaditi. Dapače, izaziva u njih redovito strah, zazor ili čak odbojnost. No cijeli taj sklop najnovijih sociologijskih teorija o religiji pokazuje u svojem drugom dijelu neočekivani rasplet, u kojemu nove spoznaje potpuno obrću prvotni redoslijed, pa šok-tvrdnje počinju polako ustupati mjesto drugim, anti-šok tvrdnjama, što dakako proistječu iz posve suprotnih teorija sociologije religije”.⁴⁸

Odatle Mardešić anti-šok tvrdnjom opisuje pučku religiju kao masovnu vjerničku pobunu protiv narasle svjetovnosti.⁴⁹ Ta pobuna protiv narasle svjetovnosti rezultira pojavom i oživljavanjem pučke religije. Pučka religija je time prema Mardešiću čisti masovni revolt naroda na prijevare svjetovnih utopija, najviše izvan Crkve, ali i u njoj samoj.⁵⁰

Taj razlog prema Mardešiću pokazuje i zanimanje za pučku religiju i religioznost. Ono je proisteklo vjerojatno iz najnovije bitne promjene stanja religije u modernom društvu. Prateći jedan od tijekova protusekularizacije koji nastaje u neočekivanom buđenju i obnavljanju folklorne sakralnosti u uvjetima moderniteta. To ima dalekosežno značenje potvrde da i u prilikama dovršene industrijalizacije i urbanizacije religija uspijeva višestruko opstojati.

⁴⁷ Usp. S. Zrinščak, *Sociologija religije: hrvatsko iskustvo*, 134.

⁴⁸ J. Jukić, *Budućnost religije*, 29.

⁴⁹ Usp. *Isto*, 41.

⁵⁰ Usp. *Isto*.

Za Mardešića, to „buđenje svetoga u obliku pučke pobožnosti postalo je u naše vrijeme toliko bjelodano da su sociolozi teško mogli ostati pri tvrdnji kako su samo društveni i politički razlozi u igri. Sociologija zamjećuje relevantnost pučke religije, napuštajući rječnik antropologije i politologije uviđajući da narod hrli u svetišta i ide na daleke putove hodočašća također i zbog zadovoljenja religioznih potreba – pa bile najmanje – a ne isključivo da izrekne svoj neosviješćeni klasni prosvjed”.⁵¹

Stoga je sociologija kod nekih sociologa religije, kazuje Mardešić, pribjegli *novoj ocjeni i tvrdnji pučke sakralnosti*. „Obnova sakralnoga doista postoji, priznaju sad ti sociolozi, ali religioznost koju ona donosi nije koncilaska, moderna, napredna, oslobodilačka, mirotvorna, svjetovna, nego izrazito tradicionalna, konzervativna, mistična, neznanstvena, ezoterična.”⁵² Pučka religija je time vrednovana kao negativna društvena pojava. Ako nije sredstvo oporbe ili narkotiziranja potlačenih, kažu, pučka religija je danas neka krizna religija ili religija krize.⁵³

Prema Mardešiću „to je uzrok da će za mnoge sociologe, koji u religiji vide samo političku tvorbu, biti važno sljedeće pitanje: ako se narodna pobožnost u širokim društvenim slojevima ipak obnavlja, o kakvom se tipu religioznosti u stvari radi? Oni nalaze da se prvenstveno budi zanimanje za magijsku, protivsvjetovnu, militantnu, fundamentalističku, klerikaliziranu, politiziranu i nacionalističku religiju. Drugim riječima, revitalizacija svetoga zbilja postoji, ali je ona vrednovana kao negativna društvena pojava”.⁵⁴

Očito je da ta procjena ima više političko, ističe Mardešić, negoli religiozno značenje. Što je u „pobožnosti istinski religiozno, a što nije, to može biti utvrđeno tek religijskim mjerilom. Uvođenjem međutim političkoga ključa u rasudbu cijeli se slučaj svodi na banalno pitanje korisnosti ih štetnosti pučke religije za opći društveni napredak. A to nije religiozno nego svjetovno pitanje, koje donosi drugačiju logiku zaključivanja i pravila ponašanja”.⁵⁵

Upravo Mardešić ovo razlikovanje pokazuje u tome kako „za religiju postoji prije svega problem vjerodostojnosti u življenju svetoga; za politiku prije svega problem sadržaja crkvene djelatnosti u društvu. Jasno, ta dva problema malo što povezuje. Ako dakle

⁵¹ J. Jukić, *Povratak svetoga*, 75.

⁵² Usp. *Isto*.

⁵³ Usp. Srđan Vrcan, *Od krize religije k religiji krize, Prilog raspravi o religiji u uvjetima suvremene krize*, Zagreb, Školska knjiga, Zagreb, 1986.

⁵⁴ J. Jukić, *Povratak svetoga, Rasprava o pučkoj religiji*, 75-76.

⁵⁵ *Isto*, 76.

išta drugo onda zacijelo sav kompleks pučke religioznosti – sa svojim blagdanima, obredima, hodočašćima, zavjetima, molitvama, viđenjima, pokorama, križnim putovima, pobožnim zazivima – ne stoji ni politički lijevo ni desno, nego je smješten jednostavno izvan područja političkog života uopće”.⁵⁶

Na istom je tragu i tvrdnja da je pučka religija *tipično krizna pojava ili nagovještaj suvremene društvene krize*.⁵⁷ Prema Mardešiću tu se radi više o ideološkom iskazu nego zbiljskom uvidu. „Krizna je naime stalno čovjekovo stanje i nepromjenljivi društveni arhetip, a odraz je naše religiozne sudbine, koja se ogleda u nenužnosti, prolaznosti, vremenitosti i smrti. Osim toga kriza je sinonim za Križ, dakle za najautentičniji kršćanski znak i ishod. Zato postoji neka paradoksalna istovjetnost između društvene krize i sakralno – kršćanskog identiteta. Biti u svjetovnoj krizi ili biti religiozan znači gotovo isto, jer religija i nije drugo doli stalno ‘stavljanje u pitanje’ svjetovnoga i njegove samodovoljnosti.”⁵⁸

Mardešić je u djelu *Religija u modernom industrijskom društvu* istaknuo da je čovjek *homo religiosus* odakle proizlazi bitna skepsa prema nalazima društvenih znanosti što zahvaćaju samo površinu stvari. „U svemu tome je polazište sociologije, ma koliko čudno zvučalo, zapravo fiktivno, jer ona procjenjuje društvenu krizu sa stajališta teorije u kojoj je moguće da kriza bude uklonjena. A takve situacije u zbilji doista nigdje nema niti je ikada bilo. Tako u suparništvu između sociologije i znanosti o religijama, ova druga stoji jamačno na čvršćim nogama jer se obazire na stvarno stanje – krizu u svijetu – a ne na ideologizirano stanje – prividu o svijetu bez krize.”⁵⁹

Odnos politike i religije prema Mardešiću pokazuje da je „sveza politike i religije vrlo zamršeno satkana – zahvaljujući i raznim kršćanskim teologijama – u njoj je nehotice zbrojen vrhunski nesporazum našeg vremena: od politike se očekuje da učini ono što je vjera promašila. A u stvari je politika apsorbirala religiju – kao mnoge druge duhovne vrednote – u funkciji jačanja svoje svjetovne moći. To pokazuje teologija oslobođenja i razna suvremena oduševljenja za prevlast političkoga u religiji, što je postala prava opsesija kršćana na Zapadu. U jednom dubljem značenju političko je međutim nešto sasvim obrnuto od religioznoga, ono je neki ‘pad’, ‘otuđenje’, ‘raspadanje’ svetoga”.⁶⁰

⁵⁶ Isto, 76.

⁵⁷ Usp. S. Zrinščak, *Sociologija religije: hrvatsko iskustvo*, 124.

⁵⁸ J. Jukić, *Povratak svetoga, Rasprava o pučkoj religiji*, 76.

⁵⁹ Isto, 76-77.

⁶⁰ Isto, 77.

ZAKLJUČAK

Željko Mardešić je kao dobar poznavatelj problema sociologije pučke religije svjestan kako pučka religija i religioznost ukoliko ih želimo točno odrediti traže više pristupa. Pokušavajući rabiti pretežno sociologijsku metodu i njezin iskustveni pristup, Mardešić raspravlja o pučkoj religiji i religioznosti unutar susreta fenomenologije i sociologije. Svatko onaj tko pozorno prati susret fenomenologije i sociologije, mora zaključiti kako su obilježja pučke religije i religioznosti unutar ovog susreta uvijek ambivalentna.

Pažljivim rasklopom unutrašnjeg ustroja pučke religije i religioznosti Mardešić je pokazao mnoga i različita obilježja pučke religije i religioznosti. Rasprava o pučkoj religiji i religioznosti stoga je za Mardešića prilika da se o njoj povede razgovor na drukčiji način kao *susret fenomenologije i sociologije*.⁶¹ Ovaj drukčiji pristup različitim obilježjima pučke religije i religioznosti polazi od metodičkih ograničenja sociologijske znanosti. Stoga pučku religiju i religioznost uvijek iznova valja promišljati, i to upravo u interesu razvoja same sociologije religije, do čega je Mardešiću ovdje jako stalo. Mardešić time želi dokučiti i opisati sva obilježja pučke religije i religioznosti, ne zanemarujući sakralne utjecaje koji su uvijek na djelu.

Druga važna stvar u Mardešićevu pristupu pučkoj religiji i religioznosti jest njegova istinski doživljena i proživljena religioznost. Mardešićeva religioznost u neospornom oživljavanju sakralnog folkloru u suvremenom društvu stoga traži teorijsko promišljanje i dorečenost. Rasprava o pučkoj religiji i religioznosti počesto je bila zanemarena u prikazu sakralnih utjecaja koji su uvijek na djelu u pučkoj religiji i religioznosti. Zbog toga ju je Mardešić težio primjerenom kontekstualizirati te modusom znanstvenog jezika predočiti zainteresiranoj javnosti. Odatle njegova potreba da progovori o pučkoj religiji i religioznosti u vremenu svjetovnosti i samoj krizi svjetovnosti u buđenju potrage za svetim.

Mardešić razvija ovaj svoj pristup u svojoj knjizi *Povratak svetoga, Rasprava o pučkoj religiji*. Prema Mardešiću, promatranje religije kao isključivo društvene kategorije ili samo u funkciji društvenih razloga skućeno je i nedostatno. Odatle Mardešić poduzima detaljnu kritiku dominantnih stajališta u društvenim znanostima prema pučkoj religiji. Raščlanjujući ne samo sociologijsko već i antropologijsko i politološko viđenje, triju različitih pristupa pučkoj religiji, pokazao je kako su ona u svojoj biti vrlo slična. Razlog je njihovoj sličnosti u

⁶¹ Isto.

tome što pučku religiju promatraju isključivo kroz optiku društvenih sukoba, prosvjeda, kontestacija, klasnog momenta i sl.⁶²

U razumijevanju sociologije pučke religije prednost zato daje razumijevanju i analizi religije unutar hermeneutičkog kruga religijskog vidika. Bit te analize prema Mardešiću sadržana je u stavu da je pučka religija i religioznost čovjeku prirodjena.⁶³ To je stajalište presudno za shvaćanje religije i religioznosti i kao takvo tvori važno polje u kojem pozitivni rezultati drugih znanosti dobivaju nov smisao. Stoga se pučka religija, prema Mardešiću, može istinitije opisati u kontekstu trajne čovjekove potrebe za svetim, odnosno kao izraz želje za vjerodostojnošću svetoga, izraz nostalgije za svetim.⁶⁴

SOCIOLOGICAL VIEWPOINT OF ŽELJKO MARDEŠIĆ'S PHENOMENOLOGICAL FRAMEWORK OF POPULAR RELIGION

Summary

Introducing phenomenological approach to sociology of religion, Mardešić is aware that every interpretation of popular religion and religiosity is influenced by the interpreter's pre-interpretation. In his approach to popular religion, Mardešić unites and matches the subject and object of popular religion, thus trying to encompass the personal world of life experience of popular religion's active participants, seeing it from their perspective. Yet, he cannot do this completely and indirectly, which results in an inevitable hermeneutical circle as an approach to interpretation, which reveals and shows an internal hidden relationship among certain socio-logical theories of religion. Revealing an internal hidden relationship between politological market and invisible sociological theory of religion, he tries to show them in their logical sequence, starting from the hypothesis on their own scientificity towards the critique of other's ideology. At the same time, he uses analytical means to prepare shock-statements in interpretation of sociological theories of religion in the first part of hermeneutical circle. In the second part of hermeneutical circle, Mardešić finds an internal hidden relationship among the implicit, diffuse, popular religion as well as new religious movements and sects trying to show them in their logical sequ-

⁶² Usp. S. Zrinščak, *Sociologija religije: hrvatsko iskustvo*, 123.

⁶³ Usp. J. Jukić, *Povratak svetoga, Rasprava o pučkoj religiji*, 67.

⁶⁴ Usp. S. Zrinščak, *Sociologija religije: hrvatsko iskustvo*, 123-124.

ence, starting from the critique of their own ideology towards the hypotheses of other's scientificity. Thereby, in his interpretation of sociological theories of religion, Mardešić uses analytical means of counter-shock-statement to prepare a great inversion of meaning. This sequence is popular in its form, religious in its content. Therefore, hermeneutical circle mainly aims at verifying the validity of sociological method and sociological approach to religion in general, which certainly has its significance. In his work *The Future of Religion – the sacred in the time of secularity*, Mardešić finds the meaning of hermeneutical circle within the framework of understanding the popular religion and religiosity as the return of the sacred, irrespective of its characteristics and social realisation.

Keywords: search for the sacred, hermeneutical circle, phenomenology and sociology of religion, popular religion, characteristics of the sacred.